

Farklı Şehirlerde Evi ya da İşyeri Olan Kişilerin Seferîlik Durumu

Sırrı Fuat ATEŞ

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Karapınar İlçe Müftülüğü
Dr., Presidency of Religious Affairs, Office of Mufti of Karapınar

Konya / TÜRKİYE

sfuatates@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-1978-8913

Özet

Seferîlik, üzerine çeşitli hükümlerin terettüp ettiği en önemli konulardan biri olup namaz, oruç, kurban, mestler üzerine mesh gibi ibadet alanında birçok hükme tesir eden bir husustur. Bu kadar meselede etkisi olan bir konunun sınırlarının iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Teknolojinin gelişmesine paralel olarak ulaşım vasıtalarının çeşitliliği ve hızı, şehirlerin kalabalıklaşip metropol şehirlerin meydana gelmesi, insanların çeşitli sebeplerle farklı şehirlerde ikâmet ediyor olması gibi sebeplerle seferîlik konusunda da yeni sorular ve problemler gündeme gelmiş, konu hakkında çeşitli yaklaşımlar ve görüşler ortaya konmuştur. Özellikle günümüzün sosyo-ekonomik şartlarına mebni insanların farklı şehirlerde ev sahibi olmaları, görev icabı farklı şehirlerde yaşamaları, farklı şehirlerde iş yeri açmaları gibi konular seferîlik meselesine yeni boyutlar getirmiş, bu da beraberinde yeni tartışmaları ve farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple bir insanın seferî olup olmadığının ya da hangi durumlarda seferî sayılacağına tespiti önemlidir. Bir insanın seferî sayılması için gidilecek mesafe, sefer niyetinin bulunup bulunmaması, gidilen yerde kalınacak süre gibi konuyla ilgili meseleler fakihler tarafından geniş bir şekilde ele alınmış ve çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Konuyla ilgili olarak özellikle Hanefî mezhebinde vatan kavramı üzerinde önemle durulmuştur. Zira vatan konusu bir kişinin seferî sayılıp sayılmamasıyla doğrudan ilişkili olup üzerine

Geliş/Received: 28.08.2024 | **Kabul/Accepted:** 27.12.2024 | **Yayın/Published:** 30.12.2024

Atıf/Citation: Ateş, Sırrı Fuat. “Farklı Şehirlerde Evi ya da İşyeri Olan Kişilerin Seferîlik Durumu”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (Aralık 2024), 511-537./ Ateş, Sırrı Fuat. “Travel Status of People Who Have Houses or Workplaces in Different Cities”. *Journal of Islamic Law Studies* 44 (December 2024), 511-537.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1523171>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Sırrı Fuat ATEŞ | CC BY-NC-ND 4.0 International

birçok hüküm terettüp etmektedir. Bu sebeple aslî vatanla ikâmet vatanının sınırlarının iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Her şeyden önce bir kişinin aslî vatani, doğup büyüdüğü yerdir. İnsan belli bir yaşa geldikten sonra hayatın şartları gereği aslî vatanından ayrıлып başka yerlerde ikâmet etmek durumunda kalmaktadır. Yine sosyal hayatın bir gereği olarak kişi, işçilik, memurluk, askerlik gibi çeşitli sebeplerle farklı yerlere yolculuklar yapmakta, gittiği yerlerde farklı sürelerle ikâmet etmektedir. Bazı insanlar da farklı şehirlerden ev almakta ve mevsimlik olarak yaz aylarında bir şehirde, kış aylarında da diğer şehirde yaşamaktadırlar. Ayrıca bazı insanlar, yazlık olarak ifade edilen ve tatil amaçlı kullanılmak üzere farklı şehirlerden ev almakta ve senede bir veya birkaç defa tatile gelerek buralarda kalmaktadırlar. Dolayısıyla günümüzün bir gerçeği olarak farklı şehirlerde ikâmet etmek durumunda olan kişilerin seferîlik durumunu tespit etmek için öncelikle bu kişilerin ikâmet ettikleri yerin hangi vatan statüsünde olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için de bu kişilerin bu yerlerdeki ikâmet ilişkisine bakılmalıdır. Zira bir yerin hangi vatan statüsünde olacağı, kişinin o yerdeki ikâmet ilişkisine, diğer tabirle o yerde ne kadar süre ikâmet edeceği karar ve niyetine bağlıdır. Konuyla ilgili farklı yaklaşımlar söz konusu olup daha çok kişinin bir yerde evinin olup olmadığının ön plana çıkarıldığı görülmekte ve bir yerde mülkiyet ya da kira yoluyla evi olan kişilerin evlerinin olduğu yerlerin aslî vatan olacağı düşünülmektedir. Oysa ki fıkıh literatüründe bir yerin vatan olarak belirlenmesinde kişinin niyet ve kararına vurgu yapıldığı görülür. Bu çalışmada bir insanın görev icabı farklı şehirlerde ikâmet etmesi, birkaç farklı şehirde evinin, iş yerinin ya da gayr-i menkûlünün bulunması halinde bu şehirlerdeki seferîlik durumu belirlenmeye çalışılacaktır. Konunun daha iyi anlaşılması adına öncelikle vatan kavramı ve vatan çeşitleri izah edilecek, sonra da farklı şehirlerde evi ya da iş yeri olan veya görev icabı farklı şehirlerde ikâmet etmek durumunda kalan kişilerin seferîlik durumu ele alınacak, bir kişinin bir yerde evinin olmasının o yerin vatan olması hususundaki etkisi üzerinde durulacaktır. Konu ele alınırken yeri geldikçe ve gerekli görüldükçe diğer mezheplere de atıf yapılmakla birlikte konu Hanefî mezhebi bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Seferîlik, Vatan, Vatan-ı Aslî, Vatan-ı İkâmet, Yolculuk.

Travel Status of People Who Have Houses or Workplaces in Different Cities

Summary

Traveling is one of the most important issues on which various provisions have been drawn up, and it is an issue that affects many provisions in the field of worship such as prayer, fasting, sacrifice, wiping on the socks. The boundaries of an issue that has an impact on so many issues need to be well determined. In parallel with the development

of technology, new questions and problems regarding travel have come to the fore due to reasons such as the diversity and speed of the vehicles of transportation, the growing population of the cities and the formation of metropolitan cities, and various approaches and opinions on the subject have been put forward. In particular, issues such as people living in different cities due to today's socio-economic conditions, living in different cities for duty, and opening businesses in different cities have brought new dimensions to the issue of travelling, and this has brought about new discussions and different views. For this reason, it is important to determine whether a person is a traveller or in what situations he will be considered a traveller. Issues such as the distance to be traveled for a person to be considered a traveller, whether there is an intention to travel or not, and the duration of stay in the destination place have been extensively discussed by jurists and various opinions have been put forward. Regarding the subject, the concept of homeland has been emphasized especially in the Hanafi school. Because the issue of homeland is directly related to whether a person is considered a traveller or not. For this reason, the borders of the original homeland and the place of residence must be well determined. First of all, a person's homeland is the place where he was born and raised. After reaching a certain age, a person has to leave his original homeland and reside in other places due to the conditions of life. Some people buy houses in different cities and live seasonally in one city during the summer months and in another city during the winter months. In addition, some people buy houses in different cities, which are called summer houses, to be used for vacational purposes, and they stay here on vacation once or several times a year. Therefore, in order to determine the travel status of people who have to reside in different cities as a reality of today, it is necessary to first determine the homeland status of the place where these people reside. There are different approaches on the subject, and it is seen that whether a person has a house somewhere is emphasized, and it is thought that the places where people own a house, whether by ownership or rent, will be their real homeland. However, in the Islamic legal literature, it is seen that an emphasis is placed on a person's intention and decision in determining a place as homeland. In this study, if a person resides in different cities due to duty and has a house, workplace or real estate in several different cities, it will be tried to determine his travel status in these cities. In order to understand the subject better, firstly the concept of homeland and the types of homeland will be explained, and then the travel status of people who have homes or workplaces in different cities or who have to reside in different cities due to duty will be discussed. While discussing the subject, the subject will be discussed in the context of the Hanafi school, although references will be made to other schools when appropriate and deemed necessary.

Keywords: Islamic Law, Traveling, Homeland, Original Homeland, City of Residence, Journey.

Giriş

İslâm hukukunun dayandığı temel esaslardan biri de *kolaylık* prensibidir. Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de kullarına güçlük çıkarmak istemediğini, kolaylık ve hafiflik istediğini açıkça beyan etmektedir.¹ Rasûlullah (s.a.) da "Kolaylaştırın, güçleştirmeyin, sevdiren, nefret ettirmeyin." buyurmuş,² ümmetine güçlük vermemek için bazı hususları emretmediğini ifade etmiştir.³ İslam hukukunda, hastalık, yolculuk, yanılma ve unutma gibi haller, bazı hükümlerin hafifletilmesi için birer sebep kabul edilmiştir.⁴ İslâm hukukunun bu kolaylık ilkesinin en bariz şekilde görüldüğü meselelerden biri de seferîliktir.

İnsan, yaratılıştan medeni bir varlık olup toplu halde yaşamak durumundadır. Her insanın doğup büyüdüğü, içinde yaşadığı bir vatani vardır. Her insan, çeşitli sebeplerle vatanından başka bir yere yolculuk yapabilir, göç edebilir. İslâm hukukunda da yolculukla/seferîlikle ilgili düzenlemelerin yer aldığı görülmektedir. Namazların kısaltılması, cem edilmesi, mestler üzerine meshin süresi, cuma ve bayram namazları, kurban kesmek, kadının tek başına yolculuğa çıkması gibi konular seferîliğin etkisinin olduğu konulardır. Bu sebeple seferîlikle ilgili hükümlerin tespiti önemli olduğu gibi, bir kişinin hangi durumlarda seferî olup olmayacağını tespiti de önemlidir. Konu ele alınırken özellikle Hanefî mezhebinde vatan kavramı üzerinde durulmuş, seferîlik-mukimlik hükümleri vatan çeşidine göre değerlendirilmiştir. Vatan kavramıyla genel olarak bir insanın geçici ya da sürekli yaşadığı yer kastedilmekte ve seferîlikle ilgili hükümler buna göre ele alınmaktadır.

Günümüzde birçok insan, işçilik, memurluk gibi sebeplerle görev icabı farklı şehirlerde yaşamak durumunda kalmakta, bazı insanlar da farklı şehirlerde yazlık olarak nitelendirilen evler almakta ve buralara tatil amaçlı gidip birkaç gün kalmaktadırlar. Bu insanların seferîlik durumlarının tespiti, onların hangi hükümlere tabi olacağı konusunda önem arz etmektedir.

¹ el-Bakara 2/185.

² Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'uş-şâhîh* (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400), "İlim", 11, "Edeb", 80; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'uş-şâhîh* (Riyad: Dâru Tayyibe, 1427/2006), "Cihad", 6, 8.

³ "Ümmetime meşakkat vermeyecek olsaydım her abdestte/namazda misvak kullanmayı emrederdim" hadîsi örnek olarak zikredilebilir. bk. Buhârî, "Cuma", 7; "Savm", 27; Müslim, "Taharet", 42.

⁴ Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (Dimeşk: Dâru'l-Fikir, 1426/2005), 75-84.

Seferîlik konusuyla ilgili günümüzde bazı çalışmalar yapılmış ve bunların bir kısmı *Seferîlik ve Hükümleri* ismiyle kitap olarak yayımlanmıştır.⁵ Yapılan bu çalışmalarda seferîlik konusunun farklı boyutları ele alınmıştır. Bu çalışmalar arasında Abdullah Erdem'in çalışması doğrudan konumuzla ilgili olsa da genel olarak vatan çeşitleri ve terettüp eden hükümler üzerinde durulmuştur. Ayrıca bazı konularda farklı sonuçlara varılmıştır. Biz ise bu çalışmamızda, görev icabı farklı şehirlerde ikâmet etmek durumunda kalan kişilerin seferîlik durumu ile farklı şehirlerde iş yeri ya da evi bulunan kişilerin seferîlik durumlarını tespit etmeye çalışacağız. Konunun daha iyi anlaşılması adına vatan kavramı, vatan çeşitleri ve vatanın değişmesi kısaca ele alınacak, günümüzün güncel meselelerinden biri olan farklı şehirlerde iş yeri ya da evi olan kişiler ile görev icabı farklı şehirlerde ikâmet etmek durumunda kalan kişilerin seferîlik açısından durumları belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Vatan Kavramı ve Çeşitleri

Hanefî mezhebi açısından bakıldığında seferîlik konusunda en önemli hususlardan birinin vatan olduğu görülür. Bir insanın seferî mi mukim mi olduğu, hangi durumlarda mukimken seferî ya da seferîyken mukim olacağı hususu vatan konusuyla doğrudan alakalıdır. Bu sebeple vatan konusu Hanefî mezhebinde en geniş şekliyle ele alınmıştır. Hanefî fakihler vatani, *vatan-ı aslî*, *vatan-ı ikâmet* ve *vatan-ı süknâ* olmak üzere üç kısımda değerlendirirler. Ancak vatan-ı süknâ, hakikatte bir vatan olarak telakki edilmemiştir. Bu sebeple bazı Hanefî kaynaklar sadece vatan-ı aslî ve vatan-ı ikâmet ayrımını zikretmiştir. Vatan-ı aslîye vatan-ı karâr, vatan-ı ikâmete de vatan-ı müsteâr isimleri de verilmektedir.⁶

Ayrıca bir yerin hangi vatan çeşidi olacağı, bir insanın seferî mi mukim mi sayılacağı konusunda insanın niyet ve kararının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Kişinin seferî sayılmasının ölçüsü belli mesafede bir yere gitmeye niyet etmesi olduğu gibi aynı zamanda gittiği yerde seferî mi mukim mi sayılacağı da yine kişinin niyet ve kararına bağlıdır. Dinen seferî sayılabilmek için kişinin, seferîlik hükümlerinin uygulanmasına sebep olabilecek bir mesafede bir yere gitmeye niyet etmesi gerekir. Dolayısıyla seferîlik mesafesi sayılan bir mesafede bir yere gitmeye niyet etmeyen kişi için seferîlik

⁵ Fahrettin Atar (ed.), *Seferîlik ve Hükümleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997). Ayrıca bkz. Abdullah Erdem, "Seferîlik Hükümleri Açısından Vatan Çeşitleri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (Temmuz 2022), 381-403; Suat Erdem, "İslam Hukukunda Seferîliğin Ölçütü", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 111-128; Bedri Aslan, "Seferîlik Tespiti Hususunda İmam Ebû Hanife ve İmam Şafî'nin Görüşlerinin Sonraki Dönemlere Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Artuklu Akademi* 3/1 (2016), 81-105.

⁶ Alaüddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î' fi tertîbi's-şerâ'î'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/497, 498.

hükümleri sabit olmaz. Seferîlik için belirlenen bir mesafeye gitme niyeti bulunmayan bir kimsenin, çok uzun bir mesafeye yolculuk yapsa, hatta dünyayı dolaşsa bile yine de seferî sayılmayacağı vurgulanmakta,⁷ ikâmete uygun bir yerde on beş gün ya da daha fazla ikâmete niyet etmedikçe de bir yerde ikâmet ediyor olmasının onu mukim kılmayacağı ifade edilmektedir.⁸

1.1. Vatan-ı Aslî

Vatan-ı aslî, kişinin kendi beldesini veya başka bir beldeyi yurt edinip hanımı ve çocuklarıyla oraya yerleştiği/tavattun, oradan ayrılmayı kastetmeyip orada yaşamaya/taayyüş karar verdiği yer şeklinde tarif edildiği gibi, kişinin doğup büyüdüğü veya evlendiği ya da vatan edinip sürekli yaşamaya karar verdiği yerdir şeklinde de tarif edilmiştir.⁹ Vatan-ı aslî, kişinin ister doğduğu yer olsun ister başka bir yer olsun aileyle birlikte yerleşip ikâmet ettiği, başka bir yere göçmeyi düşünmeyip sürekli yaşamaya karar verdiği yerdir.¹⁰

Buna göre bir yerin vatan-ı aslî olması üç durumda söz konusudur:

1) Kişinin doğup büyüdüğü yer. Her insanın ilk aslî vatani doğup büyüdüğü yerdir ki, bu sebeple buna vatan-ı fitrat da denilmektedir.

2) Bir kişinin aslî vatanını tamamen terk edip sürekli yaşamak üzere başka bir yeri vatan edinip yerleştiği yerdir.

⁷ Yûsuf b. Ömer es-Sûfi el-Bezzâr, *Câmi'ü'l-mużmerât ve'l-muşkilât*, thk. Semîr Subhî Hüdâbahş Hicâzî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1439/2018), 1/78, 79.

⁸ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î'*, 1/481.

⁹ Ebû Bekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsûţ* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 1/252; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î'*, 1/497; Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, thk. Abdülâtî Muhyî Ahmed eş-Şerkâvî vd (Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 1444/2023), 2/382; Bezzâr, *Câmi'ü'l-mużmerât*, 2/97; Muhammed b. Musa b. Mustafa ed-Dâlî, *el-Vaţan ve'l-istîţân* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1435/2013), 1/60.

¹⁰ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, thk. Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman (Kuveyt: Mektebetü'l-İmâm ez-Zehebî, 1445/2024), 1/477; Ebü'r-Recâ Necmeddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî, *el-Müctebâ şerhu Muhtaşari'l-Kudûrî*, thk. Tefvik Mahmûd Tükle (Ammân: Dâru'r-Rayyâhîn, 1445/2023), 1/404; Muhammed Emin b. Âbidîn ed-Dimeşki, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 2/614. Mâlikî mezhebi, aslî vatani, kişinin doğduğu ve nispet edildiği ya da sürekli yaşadığı yer diye tanımlar. Şâfiî mezhebine göre ise vatan, kişinin yaz kış daimi/sürekli olarak ikâmet ettiği yer diye tarif edilmektedir. bk. Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1405/1985), 2/343.

3) Bir kişinin aslî vatanından başka bir yerde evlenmesi ve hanımının orada yaşıyor olması. Evlendiği kadın orada yaşamaya devam etmezse burası aslî vatan olarak kabul edilmemektedir.¹¹

1.2. Vatan-ı İkâmet

Bir insanın, ikâmete elverişli olan bir yerde geçici olarak on beş gün veya daha fazla kalmaya niyet ettiği/karar verdiği yerdir. Vatan-ı ikâmette önemli olan iki husus vardır; birincisi burada en az 15 gün kalmaya karar verilmesi; ikincisi ise sürekli yaşama niyeti olmaması, yani belli bir süre sonra buradan ayrılacak olmasıdır. 15 günden fazla kalacağı sürenin ise bir sınırı yoktur.¹²

1.3. Vatan-ı Süknâ

Bir insanın kendi vatanından başka bir yerde on beş günden daha az kalmaya karar verdiği yerdir. Vatan-ı süknâyı bir vatan çeşidi olarak kabul etmeyenler, vatan-ı aslî ve vatan-ı ikâmet şeklinde ikili taksim yapmışlardır. Zira kişi vatan-ı süknâda seferî olarak kalmaya devam eder. Dolayısıyla bunun varlığı yokluğu gibidir demişler, vatan-ı süknânın hakikatte bir vatan olmadığını ifade etmişlerdir.¹³

2. Taaddüd-i Vatan/Birden Çok Vatanın Olması

Taaddüd-i vatan, yani birden çok vatanın olması mümkün müdür? Hanefî hukukçular, birden çok vatanın olmasını mümkün görmektedirler. Bir insanın iki ya da daha fazla şehirde ailesi ve evi olursa, ailesinin de o şehirden göç etme niyeti bulunmazsa ailelerinin bulunduğu o şehirler kişinin vatan-ı aslîsi kabul edilmektedir.¹⁴ Dolayısıyla bir kişinin farklı şehirlerde dört hanımı bulursa bu dört şehir de onun aslî vatani olarak kabul edilmektedir.

Molla Hüsvrev'in (öl. 885/1480) "vatan-ı aslî, başka bir yeri vatan-ı aslî edinmekle bozulur." ifadelerine hâşiye yazan Şürünbülâlî (öl. 1069/1659), bunun, birinci vatanında hanımı kalmadığı durumlar için söz konusu olduğunu, eğer birinci vatanında hanımı

¹¹ Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/477; Zâhidî, *el-Müctebâ*, 1/404; Halebî, *Ğunyetü'l-mütemellî*, 544; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/614.

¹² Serahsî, *el-Mebsût*, 1/252; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 1/498; İtkânî, *Ğāyetü'l-beyân*, 2/383; Kemalüddin İbnü'l-Hümâm Muhammed b. Abdülvahid es-Sivâsî, *Fethu'l-kadîr* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/41; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/614.

¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/252; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 1/498; İtkânî, *Ğāyetü'l-beyân*, 2/383; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/41.

¹⁴ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 1/498; İtkânî, *Ğāyetü'l-beyân*, 2/385.

kalmaya devam ediyorsa oranın vatan kalmaya devam edeceğini ve her iki yerin de vatan-ı aslî olacağını ifade eder.¹⁵

Birden fazla aslî vatanın olabileceği söylenirken kişinin bir başka belde evlenmesi ve hanımının orada yaşıyor olması üzerinde durulur. Kişinin evlendiği kadının ikâmet ettiği yeri vatan edinme niyeti olmasa bile tercih edilen görüşe göre o yerin onun aslî vatanı olacağı ifade edilmektedir. Bir yerin aslî vatan sayılmasında kişinin o yeri aslî vatan edindiğine niyet ve kararı esastır. Ancak başka bir şehirden evlenen kişinin, hanımını o şehirden çıkarmayıp ikâmet etmesine izin vermesi o yeri zimnen vatan edindiğinin karinesi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bir kişinin aslî vatanında hanımını ve çocuklarını bırakarak başka bir şehri aslî vatan edinmesi önceki vatanını aslî vatan olmaktan çıkarmamaktadır. Bu kişinin hanımını ve çocuklarını önceki vatanında bırakmış olması orayı da vatan edinmekten vazgeçmediğine karine teşkil etmektedir. Buna binaen kişinin hanımının ikâmet ettiği şehir fakihler tarafından aslî vatan olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bir kişinin hanımlarının ikâmet ettiği yerler onun vatan-ı aslîsi sayılmaktadır.¹⁶

3. Vatanın Bozulması/Değişmesi

Vatanın bozulmasından ya da değişmesinden maksat, vatanın vatan olmaktan çıkması ve başka bir yerin onun yerini almasıdır. Bir yerin hangi şartlarda vatan olmaktan çıkacağı ya da hangi şartlarda vatan olacağını tespiti konunun anlaşılmasını sağlayacaktır.

Vatan-ı aslînin vatan olmaktan çıkmasının şartı, kişinin önceki vatanından tamamen ilişkisini keserek başka bir yeri vatan-ı aslî olarak belirlemesidir. Diğer bir ifade ile vatan-ı aslî, sadece vatan-ı aslî ile bozulur. Bir insan, vatan-ı aslîsinden başka bir beldeye gider, orayı vatan edinir, oradan ayrılmayı düşünmeksizin orada sürekli ikâmete niyet ederse önceki yer vatan-ı aslîsi olmaktan çıkar ve bu yerleştiği yeni yer onun vatan-ı aslîsi olur. Önceki vatan-ı aslîsine yolculuk yaptığı zaman orada sefer hükümlerine tâbi olur.

Vatan-ı ikâmet; vatan-ı aslî, vatan-ı ikâmet ve yolculuk ile bozulur. Vatan-ı süknâ ise vatan-ı aslî, vatan-ı ikâmet, vatan-ı süknâ ve yolculuk ile bozulur.¹⁷

¹⁵ Molla Hüsrev Muhammed b. Ferâmürz b. Ali, *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Ğureri'l-aḥkâm* (Karaçi, y.y., ts.), 1/135; Ebü'l-İhlâs Hasan b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâli, *Ğunyetü zevi'l-aḥkâm fi buĝyeti Düreri'l-hükkâm* (Karaçi: y.y., ts.), 1/135.

¹⁶ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 1/497; Halebî, *Ğunyetü'l-mütemellî*, 544; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/614.

¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/252; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 1/498, 499; İtkânî, *Ğäyetü'l-beyân*, 2/383; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kâdir*, 2/41; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/615.

Görüldüğü gibi burada kâide, bir vatanın kendi misliyle veya kendinden daha kuvvetli olanla bozulacağı, kendinden daha zayıf olanla bozulmayacağıdır. Burada Hanefî mezhebinin “Bir şey, misliyle veya kendinden daha kuvvetli olanla nesh edilebilir, kendisinden daha zayıf olanla nesh edilemez.” şeklindeki nesh teorisinin göz önünde bulundurulması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.¹⁸

4. Farklı Şehirlerde Evi/İş Yeri Bulunan Kimselerin Durumu

Günümüzde bazı insanlar işçilik, memurluk gibi sebeplerle kendi vatanından başka bir yere yerleşmekte, bazıları da başka şehirlerde iş yeri açmaktadırlar. Farklı şehirlerde evi ya da iş yeri bulunan kişilerin seferîlik durumunun tespiti, onların seferîlik hükümlerinden faydalanıp faydalanmayacağı hususunda belirleyici olacaktır. Bu kişilerin seferîlik durumunun tespiti de evlerinin ya da iş yerlerinin bulunduğu yerlerin hangi vatan statüsünde olduğunun belirlenmesine bağlıdır. Biz, burada konuyu, görev icabı başka bir şehirde ikâmet edenlerin durumu ve farklı şehirde iş yeri ya da evi olanların durumu şeklinde iki başlık altında ele alacağız.

4.1. Görev İcabı Farklı Şehire Yerleşenlerin Durumu

Günümüzde bazı insanlar öğrencilik, işçilik, memurluk, askerlik gibi sebeplerle aslı vatanlarından ayrılmakta ve uzun bir süre başka şehirlerde ikâmet etmek durumunda kalmaktadırlar. Seferîlik açısından bunların yerleştikleri yerler onların vatan-ı ikâmetleri mi yoksa vatan-ı aslîleri mi sayılacaktır. Bu kişilerin durumunun, genelleme yapmaktan ziyade farklı şekillerde ele alınmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Zira kişilerin durumları ve buldukları şartlar, onların hangi hükümlere tâbi olacağı hususunda belirleyici olacaktır.

Görev icabı farklı şehirlerde ikâmet eden kişilerin iki durumlarının olduğu söylenebilir. Bunlar ya ailelerini/eşi ve çocuklarını götürmeksizin, diğer tabirle tamamen göç etmeksizin başka bir şehirde ikâmet etmekte ya da aileleriyle birlikte tamamen göç ederek başka bir şehirde ikâmet etmektedirler.

4.1.1. Görev İcabı İkamet Edilen Yerin Vatan-ı İkamet Olması

Görev yerine aileleriyle birlikte göç etmeyen kişilerin görev yaptıkları yerin vatan-ı ikâmet olacağı hususu açıktır. Zira bir insan, herhangi bir sebeple aslı vatanından ayrıлып başka bir yerde sürekli yerleşme niyeti olmaksızın 15 gün ya da daha fazla kalırsa

¹⁸ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-ş-şanâ'î'*, 1/498, 499; Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'îk*, thk. Zekerîya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/239.

bu yer onun vatan-ı ikâmeti olur. 15 günden sonraki sürenin ise üst sınırı yoktur. Zira görev icabı ikâmet ettiği bu yerden ayrılmayı ve aslî vatanına dönmeyi düşünmektedir.

Konuyu ele alan Vecdi Akyüz, Hamdi Döndüren ve Abdullah Erdem, günümüzde bu durumda olan kişilerin görev yaptıkları yerin vatan-ı ikâmet olacağı görüşünü benimsemişler, doğduğu veya ailesinin bulunduğu yerden, öğrencilik, askerlik, işçilik, memurluk gibi bir amaçla on beş günden fazla kalmak üzere başka bir yere giden kişilerin önceki aslî vatanlarının nitelik değiştirmeyeceğini, görev icabı buldukları bu yerlerin onların ikâmet vatanları olacağı ifade etmişlerdir.¹⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun verdiği bir fetva da bu yöndedir. Din İşleri Yüksek Kurulu, bir kimsenin doğduğu, evlendiği, içinde yerleşmeye karar verdiği yeri terk etmeyi düşünmeyerek öğrencilik, işçilik, memurluk ve askerlik gibi sebeplerle uzunca bir zaman oturduğu veya yolculuğa çıkıp en az on beş gün veya daha fazla kalmaya niyet ettiği yerlerin ikâmet vatanı olduğunu ve namazların mukim olarak kılınacağını ifade etmiştir.²⁰

Görev icabı başka bir şehirde ikâmet etmek durumunda olan kişiler, ailelerini götürmemişlerse, diğer bir tabirle aileleri ve ev eşyaları ile birlikte aslî vatanlarından göç etmemişlerse ve aslî vatanlarına geri dönme niyetinde iseler görev icabı ikâmet ettikleri yerler vatan-ı ikâmet sayılacaktır. Zira bu durumda olan kişilerin aileleri aslî vatanlarında kaldıklarından burası aslî vatan olmaktan çıkmamış, görev icabı yerleştikleri yeni yere aileleriyle birlikte yerleşmediklerinden burası onlar için aslî vatan özelliği kazanmamıştır. Dolayısıyla bu yerler, onlar için vatan-ı ikâmet sayılmakta ve onlar buralarda vatan-ı ikâmet hükümlerine tabi olmaktadır.

Vehbe Zühaylî ise ailesiyle birlikte göçüp göçmediğine bakmaksızın iş ya da görev icabı yerleşilen yerin aslî vatan olduğu görüşündedir. O, vatan konusunu izah ederken vatani, kişinin sürekli ikâmet ettiği yer, doğup büyüdüğü yer, hanımının ikâmet ettiği yer ve geçici olarak ikâmet ettiği yer şeklinde bir ayrıma tabi tutar ve ilk üçünü aslî vatan olarak nitelendirir. Sürekli ikâmet edilen yeri, kişinin görev icabı yerleştiği yer veya yaşadığı yer şeklinde tanımlar. Görev yerini de sürekli ikâmet edilen yer olarak aslî vatan statüsünde görür. Dolayısıyla bir insan, ailesini doğup büyüdüğü aslî vatanında bırakıp görev ya da iş icabı başka bir yere yerleşirse burası da onun aslî vatanı sayılmaktadır. Görev icabı Şam'a yerleşen bir kimse, aslî vatanı olan köyünde hanımı

¹⁹ Hamdi Döndüren, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1412/1991), 386; Vecdi Akyüz, "Seferîlik Açısından Vatan Kavramı ve Seyahat Hürriyeti", *Seferîlik ve Hükümleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 124; Erdem, "Seferîlik Hükümleri Açısından Vatan Çeşitleri", 391.

²⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), *Fetvalar* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 191; Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı" (Erişim 10 Ocak 2024).

kalmışsa her iki yer de onun aslî vatanıdır. Ancak hanımıyla birlikte göçüp görev yerine yerleşirse köyü aslî vatan olmaktan çıkar.²¹ Ancak Zühaylî'nin bu ifadeleri, çalıştığı yere aslî vatan edinme niyetiyle yerleşmiş olan, oradan ayrılmayı düşünmeyen kişiler manasında anlaşılmalıdır. Zira bir kişinin aslî vatan edinme niyeti olmaksızın geçici olarak yerleştiği yer ikâmet vatanı sayılacaktır.

Bu kişilerin görev icabı yerleştikleri bu yerlerin ikâmet vatanları sayılmasının pratik açısından üzerinde durulması gereken bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Bu kişiler, aslî vatanlarına geldiklerinde ya da başka bir yere gidip orada 15 günden fazla kalmaya karar verdiklerinde herhangi bir sebeple günübirlik bu ikâmet vatanlarına uğrasalar seferî olarak mı namazlarını kılacaklardır? Diğer bir ifadeyle bunların ikâmet vatanları ikâmet vatanı olmaktan çıkar mı çıkmaz mı? Mesela aslî vatanı Konya olan bir kimse, iş veya görev icabı Kayseri'ye yerleştiğinde Kayseri onun ikâmet vatanı olacaktır. Bu kimse, ziyaret için aslî vatanı olan Konya'ya gelse ya da 20 gün kalmak üzere Ankara'ya gitse Kayseri ikâmet vatanı olmaktan çıkar mı? Bu kişi, herhangi bir sebeple günübirlik Kayseri'ye geldiğinde mukim sayılır mı? Bu kişinin Kayseri'de eşyalarının kalmış olması Kayseri'nin ikâmet vatanı olarak kalmaya devam etmesi için yeterli mi? Hanefî fıkıh geleneğine baktığımız zaman bu kişinin aslî vatanına gelmesiyle ya da başka bir yerde 15 günden fazla kalmaya karar vermesiyle Kayseri ikâmet vatanı olmaktan çıkacaktır. Zira ikâmet vatanı, genel kural gereği aslî vatanla ve ikâmet vatanıyla, hatta sefer mesafesindeki başka bir yere yolculuğa çıkmakla ikâmet vatanı olmaktan çıkar.

Abdullah Erdem, ikâmet vatanının değişebilmesi için kişinin oradan tamamen ayrılarak aslî vatanına dönmüş olması ya da başka bir ikâmet vatanına taşınmış olması gerektiğini ifade etmekte; ikâmet vatanından tamamen ilişkisini kesmediği sürece aslî vatanına gitmiş olması ya da başka bir yere 15 günden fazla kalmak üzere gitmiş olması ile ikâmet vatanı olmaktan çıkmayacağı, dolayısıyla bir kişinin birden fazla aslî vatanı olabileceği gibi birden fazla ikâmet vatanının da olabileceği sonucuna ulaşmaktadır.²² Erdem'e göre Aksaraylı bir kimse, eğitim için Konya'da bir yere yerleşmesi durumunda eğitim süresi bittiğinde aslî vatanına dönme niyetinde ise Konya onun için ikâmet vatanı olacaktır. Bu öğrenci bir aylığına Ankara'ya gitmiş olsa Konya onun ikâmet vatanı olmaya devam eder. Dolayısıyla Ankara'da kaldığı süre içerisinde günübirlik Konya'ya gelmesi durumunda mukim sayılacağından namazlarını tam kılar. Ayrıca bir insan, iş icabı altı ay boyunca aslî vatanından başka iki ayrı şehirde bulunacak olsa ve bu iki şehirde de eşyalarıyla yerleşse, bu iki şehir de ikâmet vatanı olacaktır. Aslî vatanı Malatya

²¹ Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü*, 2/340-342.

²² Erdem, "Seferîlik Hükümleri Açısından Vatan Çeşitleri", 391, 396.

olan bir kimse, altı ay boyunca haftanın üç günü Konya’da dört günü Aksaray’da bulunacak olsa, her iki şehirde de eşyalarıyla yerleşmiş ise bu iki şehir de onun ikâmet vatanı sayılacaktır.²³

Erdem, ulaştığı bu sonuca gerekçe olarak İbn Nüceym’in (öl. 970/1563), Radyüüddin es-Serahsî’nin (öl. 571/1176) *el-Muhît* isimli eserinden naklettiği ifadeleri göstermektedir. Radyüüddin es-Serahsî, bir kişinin hanımı vefat edip de gayr-i menkûlünün kaldığı yerin vatan-ı aslî olmaya devam edeceği görüşünü izah sadedinde “kişi, ikâmet vatanından başka bir yerde ikâmet etse bile yükü/eşyası orada kaldığı müddetçe önceki yerin vatan-ı ikâmet olarak kalmaya devam etmesi gibi gayr-i menkûlünün kaldığı yer de aslî vatan olarak kalmaya devam eder.” ifadelerini kullanmaktadır.²⁴

Ancak Serahsî’nin *el-Muhît*’i dışında diğer kaynaklarda rastlamadığımız ve mezhebin genel kural ve yaklaşımına uygun olmayan bu ifadelerden yola çıkarak birden fazla ikâmet vatanı olabileceği sonucuna ulaşmanın isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Böyle bir yaklaşım ikâmet vatanını pratikte aslî vatan statüsünde değerlendirmek olur ki, aslî vatan-ikâmet vatanı ayrımının bir anlamı kalmaz. Zira aslî vatanla ikâmet vatanını birbirinden ayıran en önemli sonuç, günübürlük uğramalarda ortaya çıkar. Kişi, sefer mesafesinde bir yolculuğa çıkarsa, yolda iken herhangi bir ihtiyaç için aslî vatanına dönse, bir saat bile kalacak olsa mukim olur. İkâmet vatanından yolculuğa çıkıp herhangi bir ihtiyaç için ikâmet vatanına dönse seferî sayılır. Aynı şekilde aslî vatanına dönen bir kimsenin orada ikâmete niyet etmesine gerek yoktur. Aslî vatanına döndüğü an mukim sayılır. Fakat ikâmet vatanına geri gelen bir kimse, orada en az 15 gün kalmaya niyet etmedikçe seferî sayılır. Aslî vatanından yola çıkan bir kimse, sefer mesafesini katetmeden vatanına dönmeye karar verse, dönmeye karar verdiği anda mukim olur. İkâmet vatanından yola çıkan bir kimse ise sefer mesafesini katetmeden ikâmet vatanına dönecek olsa hâlâ seferî sayılır ve oraya varıp yeniden en az 15 gün kalmaya niyet etmedikçe seferîlik hâli devam eder. Yukarıda verdiğimiz örnekten yola çıkarak ikâmet vatanı Kayseri olan bir kimse, Ankara’ya gitmek üzere yola çıktığı an Kayseri ikâmet vatanı olmaktan çıkar. O kişinin Kayseri’de eşyalarının kalıp kalmamasına itibar edilmez. Bu kişi, bir ihtiyacı için Kayseri’ye dönecek olsa orada 15 gün kalmaya niyet etmedikçe seferîlik hâli devam eder. Çünkü ikâmet vatanı, aslî vatana dönmekle, başka bir

²³ Erdem, “Seferîlik Hükümleri Açısından Vatan Çeşitleri”, 391, 396, 397.

²⁴ Radyüüddin Muhammed b. Muhammed es-Serahsî, *el-Muhîtü’r-Rađavî*, thk. Abdülhâfız Muhammed Ali Beydûn (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1442/2021), 1/387. bkz. İbn Nüceym, *el-Bağrû’r-râ’ik*, 2/239.

yeri ikâmet vatanı edinmekle veya sefer mesafesinde bir yolculuğa çıkmakla bozulur. Hanefî mezhebinin yerleşik genel kuralı ve yaklaşımı budur.²⁵

Abdullah Erdem'in yaklaşımı esas alındığında, aslî vatanla ikâmet vatanı arasında herhangi bir fark kalmamaktadır. Yani aslî vatanı Konya olan bir kimse, ikâmet vatanı olan Kayseri'de eşyalarını bırakarak 20 gün kalmak üzere Ankara'ya gittiğinde Ankara ikâmet vatanı olacaktır. Bu kişi, herhangi bir sebeple Kayseri'ye gelecek olsa, Erdem'e göre eşyaları orada bulunduğundan Kayseri ikâmet vatanı olmaktan çıkmadığı için mukim sayılacaktır. Bu durumda aslî vatanı Konya'ya girmesi ile ikâmet vatanı Kayseri'ye girmesi arasında pratikte hiçbir fark kalmamaktadır. Oysaki aslî vatanla ikâmet vatanı arasındaki en önemli fark, vatanın bozulma ilkeleri, günübirlik uğramalar, yenden ikâmete niyete ihtiyaç duyulup duyulmaması gibi hususlarda ortaya çıkar. Yoksa sefer ruhsatlarından faydalanıp faydalanmama konusunda aslî vatanla ikâmet vatanı arasında hiçbir fark yoktur. Her ikisinde de kişi, sefer ruhsatlarından faydalanamaz.

Yaptığı çalışmada işçilik, memurluk, öğrencilik gibi aslî vatanından başka bir yere yerleşen kişilerin bu yerleştikleri yerin ikâmet vatanı olduğunu vurgulayan Erdem'in, ikâmet vatanında eşyalarının kalmasıyla oranın ikâmet vatanı olmaktan çıkacağı söylemesi tutarlı gözükmemektedir. Böyle bir sonuca varmak yerine, kişinin eşyalarıyla birlikte yerleştiği yerin eşyalarıyla oradan tamamen ayrılmadığı sürece aslî vatan olacağına söylenmesi daha tutarlı ve makul olacaktır. Zira Erdem'in yaklaşımına göre aslî vatan-ikâmet vatanı ayırımının lafız farklılığından başka bir anlamı kalmamaktadır. İmam Muhammed'in (öl. 189/805) *el-Asl*'da zikrettiği ve hem Şemsüleimme Serahsî'nin (öl. 483/1090) hem de Radyüddin es-Serahsî'nin nakletmiş olduğu bir örnek, her ne kadar süknâ vatanı ile ilgili olsa da ele aldığımız meseleyi aydınlatacak bir örnektir. Buna göre bir yer, orada eşyaları kalmış olsa da başka bir yerin vatan olmasıyla vatan olmaktan çıkar.²⁶ Bu konuda bir vatanın hangi şartlarda bozulacağı ilkesinin göz ardı edilmemesi gerektiği kanaatindeyiz.

4.1.2. Görev İcabı İkamet Edilen Yerin Vatan-ı Aslî Olması

Görev icabı başka bir yere aileleriyle/eş ve çocuklarıyla birlikte görev yerine yerleşmeleri durumunda ise bu kişilerin aslî vatanlarını tamamen terk edip etmediklerine, diğer bir tabirle aslî vatanlarından ikâmet ilişkisini tamamen kesip kesmediklerine bakılmalıdır. Buna göre görev icabı başka yerlerde ikâmet eden kişilerin de iki

²⁵ Kâsânî, *Bedâ'î'u-ş-şanâ'ir*, 1/498, 49-501; İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, 2/384, 385; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/41,42; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/135; İbn Nuceym, *el-Bağrür-r-râ'ik*, 2/239, 240; Şürünbülâfî, *Ğun-yetü zevi'l-aşkâm*, 1/135; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/614, 615.

²⁶ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 1/265-267; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/253; Serahsî, *el-Muhît*, 1/387, 388.

durumlarının olduğu söylenebilir. Birincisi, bu kişiler, aslî vatanlarından ikâmet ilişkisini tamamen kesmeden görev yerlerine yerleşmiş olurlar. Bu kimseler, aileleriyle birlikte göç edip görev yerlerine yerleşmiş olsalar da aslî vatanlarında da kalabilecekleri bir evleri kalmış olup tatil, izin gibi zaman dilimlerinde aslî vatanlarına gelmekte ve onlar tekrar buraya dönüp yerleşmek niyetindedirler.

İkincisi ise bu kişiler, aslî vatanlarından ikâmet ilişkisini tamamen kesmiş, kalabilecekleri bir ev bırakmamış, aileleri ve ev eşyalarıyla birlikte göç ederek görev yerine yerleşmişlerdir. Hamdi Döndüren ve H. Yunus Apaydın, aileleri ve ev eşyaları ile birlikte aslî vatanlarından tamamen göç edip görev yerlerine yerleşenler için, bu yerlerin onların aslî vatani olacağı, önceki yerlerin aslî vatan olmaktan çıkacağı görüşünü ifade etmektedirler. Mesele, görevi gereği başka bir yere giden kişilerin vatan-ı aslîlerinde ailelerinin kalıp kalmamasına göre, diğer bir ifade ile aslî vatanlarından tamamen göç edip etmemelerine göre değerlendirilmekte, görev için başka bir yere ailesiyle birlikte göçen kimsenin bu görev yaptığı yerin vatan-ı aslî sayılacağı dile getirilmektedir.²⁷

Yukarıda zikrettiğimiz iki durumdan birincisinde, yani bu kişilerin, aslî vatanlarından ikâmet ilişkisini tamamen kesmeden, aileleriyle birlikte göç edip görev yerlerine yerleşmiş olsalar da aslî vatanlarında da kalabilecekleri bir evlerinin kalmış olması, tatil, izin gibi zaman dilimlerinde aslî vatanlarına gelip kalmaları ve tekrar buraya dönüp yerleşmeyi düşünmeleri durumunda bu aslî vatanları aslî vatan olmaktan çıkmayacaktır. Bu durumda yeni yerleştikleri yerin vatan-ı aslî mi yoksa vatan-ı ikâmet mi olacağına belirlenmesi gerekmektedir. Bu durumda olanların vatanları aslî vatan olmaktan çıkmadığı için, vatan-ı aslî ancak başka bir vatan-ı aslî ile bozulur kuralı gereği yeni yerleştikleri yerin ikâmet vatanları olacağı söylenebilir. Ancak bunlar, aileleriyle birlikte göç ettikleri yeni yere yerleşip burayı terk etme niyetleri yoksa vatan-ı aslînin birden çok olabileceği düşünüldüğünde bu yerleştikleri yeni yerin de onlar için aslî vatan olacağını söylemek mümkündür. Bu durumda bu kişilerin iki tane aslî vatanları olacak ve bunlar bu iki yerde de aslî vatan hükümlerine tabi olacaklardır.

İkinci durumda ise, yani bu kişilerin aslî vatanlarından ikâmet ilişkisini tamamen keserek, kalabilecekleri bir ev bırakmadan aileleri ve ev eşyaları ile birlikte göç ederek görev yerine yerleşmeleri durumunda ise bunların vatan-ı aslîleri aslî vatan olmaktan çıkacak ve yeni yerleştikleri yer aslî vatanları olacaktır. Ancak bu kişilerin görev yerlerine sürekli yaşamak üzere yerleşmeleri gerekmektedir. Görev yerlerinde sürekli

²⁷ Hamdi Döndüren, "Seferîlik Şartları ve Tâbîlik-Metbûluk", *Seferîlik ve Hükümleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 187; H. Yunus Apaydın, *İlmihal* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 1/328; (DİB), "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı".

yaşama niyetleri yoksa bu yer aslî vatan olmaz. Yeni bir yer aslî vatan olmadığı için de önceki vatanları aslî vatan olarak kalmaya devam eder.²⁸

Ailesiyle birlikte görev yerine yerleşen kişilerin yerleştikleri bu yerlerin vatan-ı aslî sayılacağı ifade edilirken, bu kişilerin önceki aslî vatanlarından ikâmet ilişkisini tamamen kesip kesmedikleri hususu göz ardı edilmemelidir. Zira bir yerin aslî vatan olup olmamasında en önemli etken, bir yerden ikâmet ilişkisini tamamen kesip kesmemek ve başka bir yere yerleşip sürekli ikâmet etmeye karar verip vermemektir. Zira bir insan ikâmet ilişkisini tamamen kesmesizin görev icabı aslî vatanından göçüp görev yerine yerleşirken bu yerde sürekli kalmama ve aslî vatanına dönme düşünce ve kararında ise, aslî vatanının aslî vatan olmaktan çıkacağını ve görev yerinin aslî vatanı olacağını söylemek doğru olmayacaktır. Fakat bu kişiler, ikâmet ilişkisini tamamen keserek iş veya görev icabı başka bir yere ailesiyle göçüp, orada yaşamaya karar vermişlerse önceki yer vatan-ı aslîleri olmaktan çıkar ve bu yeni yer onların vatan-ı aslîleri olur. Ancak ikâmet ilişkisi ve kararı devam ettiği sürece önceki yer aslî vatan olmaktan çıkmayacaktır. Bu durumda yeni yerleştikleri yer vatan-ı ikâmetleri mi sayılacak yoksa aslî vatanın taaddüdü göz önüne alınarak vatan-ı aslîleri olarak mı kabul edilecektir?

Aslî vatanın birden çok olabileceği göz önüne alındığında aileleriyle birlikte görev yerlerine göçen bu kişilerin görev yaptıkları yerlerin de aslî vatanları sayılacağı görüşünün, aslî vatanın “kişinin ailesiyle birlikte yerleşip ikâmet ettiği yer.” şeklindeki tanımı²⁹ da göz önüne alındığında daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar aslî vatanlarını tamamen terk etmeyi düşünmediklerinden, diğer bir ifade ile ikâmet ilişkisini tamamen kesmediklerinden ve görev yaptıkları yere aileleriyle birlikte göç edip yerleştiklerinden ve burada da ikâmet etmeye karar verdiklerinden bu iki yer de onların aslî vatanları sayılacaktır. İmam Muhammed'den nakledilen bir rivayet, bu görüşü destekler mahiyettedir. Muhammed eş-Şeybânî, “Vatanı Kûfe olan bir kimse başka bir şehri vatan edinse, sonra Kûfe'ye yolcu olarak gitse, daha önce vatanı olan Kûfe'de evi bulunsa, bu kişi namazını kısaltarak mı kılar?” sorusuna, “O kişi, başka bir şehri vatan edinerek Kûfe'yi terk ettiği için namazını kısaltarak kılacığı görüşündeyim” şeklinde cevap vermiştir. Aslî vatanı Kûfe olan Ebû Yusuf'un (öl. 182/798) Medine'ye yerleştikten sonra Kûfe'ye geldiğinde namazlarını mukim olarak kılmasını ise onun, aslî vatanı olan Kûfe'yi tamamen terk etmeye niyet etmediği şeklinde yorumlamıştır.³⁰ Bu durumda aslî vatanından ikâmet ilişkisini tamamen kesmeyen fakat başka bir yere

²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/108; İtkânî, *Gâyetü'l-beyân*, 2/383, 384; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 2/239.

²⁹ Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, 1/477; Zâhidî, *el-Müctebâ*, 1/404.

³⁰ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtîfî, *el-Ecnâs ve'l-furûk*, thk. Abdullah b. Sa'd et-Tuhays - Kerim b. Fuâd b. Muhammed el-Lem'î (Riyad: Dâru'l-Me'sûr, 1437/2016), 1/118; Zâhidî, *el-Müctebâ*, 1/404.

ailesiyle göçüp yerleşen kişi için bu iki yerin de onun aslî vatanı sayılacağını söylemek daha isabetli olacaktır.

4.2. Farklı Şehirde İş Yeri veya Evi Olanlar

Günümüzün sosyo-ekonomik şartları gereği bazı insanlar, vatan-ı aslîlerinden başka farklı şehirlerden ev almakta ve evi bulunan şehirlere gittikçe evlerinde kalmaktadırlar. Ayrıca bazı insanlar, vatan-ı aslîlerinden başka bir şehirde iş yeri açmakta ve iş icabı o şehre gidip gelmektedirler. Bunlardan bazıları; ya günlük gidiş geliş yaparak ya da hafta içi iş yerinin olduğu şehirde kalıp hafta sonları ise vatan-ı aslîlerine dönmektedirler. Seferîlik açısından bu insanların durumunu tespit de bunların seferîlik hükümlerinden faydalanıp faydalanamayacağı hususunda önemlidir. Biz, konuyu farklı şehirlerde iş yeri olanlar ve farklı şehirlerde evi olanlar şeklinde iki başlık altında ele alacağız

4.2.1. Farklı Şehirlerde İş Yeri Olanlar

Farklı şehirlerde iş yeri bulunan kimselerin iki durumunun söz konusu olduğu görülür. Bu kişiler ya iş yerlerine günlük gidiş geliş yapmakta ya da hafta içi iş yerlerinin bulunduğu şehirde kalıp hafta sonu vatan-ı aslîlerine dönmektedirler.

Günlük gidiş geliş yapanların iş yerlerinin olduğu yerlerde seferî sayılacağı hususunda ihtilaf olmadığı söylenebilir. Ancak farklı şehirde iş yeri olan kimseler günlük gidiş geliş yapmayıp orada 15 günden az kalıyorlarsa bunların durumuyla ilgili farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

Konuyla ilgili olarak Din İşleri Yüksek Kurulu'nun verdiği fetvada, konunun bu kişilerin kaldıkları/geceledikleri yere göre değerlendirildiği anlaşılmaktadır. İlgili fetvada, sürekli gidip geldiği iş yeri en az 90 km uzakta olan ve iş yerinin bulunduğu yerde her defasında Hanefîlere göre 15, Şâfiîlere göre 4 günden az kalan kişilerin, iş yerinin bulunduğu şehirde *otel*, *misafırhane* vb. bir yerde kalıyorsa orada seferî sayılacakları, kendi mülkiyetinde veya kiraladığı³¹ bir meskende kalıyorlarsa, iş yerinin bulunduğu yerde seferî olmayacakları ifade edilmektedir.³² Ancak bu gibi kişilerin iş yerlerinin bulunduğu yerdeki seferîlik durumunu onların nerede kaldıklarından ziyade orada kaldıkları sürenin ne kadar olduğu belirleyici olacaktır. Zira bir kişi bir yerde 15 günden daha az kalıyorsa orası onun süknâ vatanı sayılmaktadır. Dolayısıyla bir yerde 15 günden daha az kalınıyorsa orada seferî olunacağı görüşü daha isabetli görülmektedir.

Aslında konunun sağlıklı bir şekilde ele alınabilmesi için bu kişilerin iş yerlerinin bulunduğu şehrin hangi vatan statüsünde değerlendirilmesi gerektiği hususu

³¹ Otel ve pansiyon gibi yerlerde de icâre/kiralama hükümlerinin geçerli olduğu unutulmamalıdır.

³² DİB, "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı".

önemlidir. Zira her vatanın kendine mahsus hükümleri vardır ve bu hükümler belirlenen vatan çeşidine göre uygulanacaktır. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun vermiş olduğu fetvada bu husus belirtilmemiştir. Ancak bir sonraki başlık altında ele alacağımız ve yine Kurul'un verdiği diğer bir fetvada "başka bir şehirde evi olan kimseler için bu yerler onların vatan-ı aslı sayılır." görüşünden yola çıkarak, başka bir şehirde işyeri olan ve burada mülkiyet ya da kira yoluyla kendi evinde kalan kişiler için işyerlerinin olduğu bu şehirlerin onların aslı vatanları olarak değerlendirildiği söylenebilir. Zaten yukarıda zikrettiğimiz fetvada da bu kişilerin seferîlik durumunun kaldığı yerlere göre değerlendirildiği, otel, misafirhane gibi yerlerde kalıyorlarsa seferî, kendi mülkiyetinde ya da kiraladığı bir meskende kalıyorlarsa mukim olacakları ifade edilmektedir. Bu durum, bir sonraki başlık altında işleyeceğimiz kişinin farklı şehirlerde evi olması meselesiyle ilgili olduğundan geniş olarak bir sonraki başlık altında ele alınacaktır.

4.2.2. Farklı Şehirlerde Evi Bulunanlar

Günümüzde özellikle maddi durumu iyi olan kişilerin farklı şehirlerde evleri bulunmaktadır. Bazı kişiler, özellikle sahil bölgelerinden ev almakta ve buraları yazlık olarak tatil amaçlı kullanmakta, her yıl bir ya da birkaç kez tatile gelerek buralarda birkaç gün kalmaktadırlar. Bu kişilerin bu yerlerde 15 günden az kaldıkları durumlarda seferî mi mukim mi sayılacakları hususu zaman zaman gündeme gelmektedir.

Ashında farklı şehirlerde evleri bulunan kimselerin de iki durumunun olduğu söylenebilir. Bunlardan bazıları, az önce ifade edildiği gibi evlerinin bulunduğu farklı şehre tatil amaçlı ve kısa süreli gelmekte, bazıları ise evleri bulunan farklı şehirlerde aileleriyle birlikte yerleşmekte ve mevsimlik olarak yazın bir şehirde kışın başka bir şehirde kalmaktadırlar.³³

Bir kişinin, aralarında en az sefer mesafesi sayılan 90 km. uzaklık bulunan farklı şehirlerde evlerinin olması ve bu iki farklı şehirde ya da köyde mevsimlik olarak aileleriyle birlikte kalmaları durumunda, vatan-ı aslînin birden fazla olabileceği görüşü göz önüne alınarak, bu yerlerin o kişilerin vatan-ı aslîleri sayılacağı söylenebilir. Dolayısıyla bu durumda olan kişiler, evlerinin bulunduğu ve aileleriyle birlikte mevsimlik olarak kaldıkları bu iki farklı yerde buldukları süre içinde mukim sayılacaklardır. Diğer bir ifade ile bunlar, bu iki farklı yerde de vatan-ı aslî hükümlerine tâbi olacaklardır.³⁴

³³ Bir yerde evi bulunan kişinin, bu yerde senede tatil amaçlı birkaç gün kalmasıyla mevsimlik olarak kalması arasında ne fark vardır? şeklinde bir soru akla gelebilir. Burada en önemli farkın ikâmet ilişkisi olduğu söylenebilir. Mevsimlik olarak kalınan yerde ailesiyle birlikte kişinin sürekli ikâmet ilişkisi varken, tatil amaçlı birkaç gün kalınan yerde sürekli ikâmet ilişkisi yoktur.

³⁴ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'ir*, 1/498; Zâhidî, *el-Müctebâ*, 1/404; İbn Nüceym, *el-Baḥrû'r-râ'ik*, 2/239.

Farklı bir şehirde evi olan ve evinin bulunduğu bu şehre tatil amaçlı kısa süreliğine gelen kişilerin durumuyla ilgili bazı yaklaşımlarda, kişinin evi bulunan bu yerin de vatan-ı aslî olacağı görüşü dile getirilmektedir.³⁵ Farklı şehirlerde evi bulunan kimsele-
rin seferî olup olmayacaklarıyla ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun verdiği fetvada,

Fıkıh kaynaklarındaki bir görüşe göre; 'İki yerde eşi, evi bulunan bir kimse bunlardan hangisinin yanına gitse mukim olur' denilmektedir. Buna göre bir beldede evi olan kimse oraya gittiğinde seferî sayılmaz. Günümüzdeki bazı yaklaşımlara göre kişinin yazlığının olduğu yer de aslî vatanı gibidir. Dolayısıyla kişi, kendisine ait yazlık ve kışlık evinin bulunduğu yerlerde namazlarını tam kılar³⁶ denilmektedir.

Görüldüğü gibi ortaya konan bu yaklaşımda, farklı şehirlerde evi olan kişilerin evlerinin bulunduğu yer de onların aslî vatanları sayılmaktadır. Böyle bir durumda farklı şehirlerde iş yeri olup oturacak evi bulunan ya da farklı şehirlerde oturacak durumda evleri bulunan kişilerin, bu yaklaşıma göre aslî vatan hükümlerine tabi olacakları anlaşılmaktadır. Ancak klasik fıkıh literatürüne baktığımızda bu yerlerin vatan-ı aslî olacağı görüşünün isabetli olmadığı kanaatindeyiz.

Aslî vatanından başka bir şehirde iş yeri ya da evi bulunanların durumuyla ilgili ortaya konan görüşlere baktığımızda meselenin bu kişilerin o şehirlerde evinin olup olmaması ekseninde değerlendirildiği görülmektedir. Bir insanın farklı bir şehirden mülkiyet ya da kiralama yoluyla ev edinmesi, o yerin aslî vatan sayılması için yeterli görülmektedir. Bu görüşün temel gerekçeleri o şehirde oturmaya hazır evinin olması ve istediği gibi rahat hareket edebilmesi gibi argümanlardır. Yine bu görüşün temel dayanağı, bazı fıkıh kitaplarında geçen bir kimsenin bir yerden evlenmesi ve ev edinmesiyle orasının vatan-ı aslî olacağı; bir kimsenin vatan değiştirmesi durumunda önceki vatanında ev ve gayr-i menkûlü kalmışsa buraların aslî vatan olarak kalmaya devam edeceği şeklindeki ifadelerdir.³⁷

Her şeyden önce bu görüş referans gösterilerek günümüzde özellikle yazlık olarak nitelendirilen ve senenin belli dönemlerinde birkaç günlüğüne tatil amaçlı gidilen evlerin/yazlıkların bulunduğu bir yerin sırf orada evleri var diye aslî vatanları sayılacağını söylemenin isabetli olmadığını düşünüyoruz. Referans olarak gösterilen bu ifadeler, günümüz sosyo-ekonomik şartları gereği ortaya çıkan farklı şehirlerden ev

³⁵ DİB, "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı"; Akyüz, "Seferîlik Açısından Vatan Kavramı ve Seyahat Hürriyeti", 124.

³⁶ DİB, "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı".

³⁷ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 2/239.

almakla doğrudan ilgili değildir. Zira bu ifadeler, bir yerin hangi şartlarda vatan-ı aslî olacağı ya da hangi şartlarda vatan-ı aslî olmaktan çıkacağı ile ilgilidir. Yani bir insan aslî vatanından ikâmet ilişkisini tamamen kesip ailesiyle birlikte göç edip başka bir yeri aslî vatan edinse ve önceki aslî vatanında evi ve gayr-i menkûlü kalsa burası aslî vatan kalmaya devam eder mi etmez mi? Dolayısıyla konunun isabetli bir şekilde ortaya konabilmesi için bir yerin hangi şartlarda aslî vatan olacağı ya da hangi şartlarda aslî vatan olmaktan çıkacağı meselesinin isabetli bir şekilde ele alınması gerektiğini düşünüyoruz.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bir insanın doğup büyüdüğü yer dışındaki yerler ancak başka sebeplerle ve belli şartlarla aslî vatan olabilmektedir. Kişinin doğup büyüdüğü yer dışında herhangi bir yer ancak iki şekilde aslî vatan olabilmektedir. Birincisi, bir insanın aslî vatanından ikâmet ilişkisini tamamen kesip ailesiyle ve ev eşyalarıyla birlikte göçüp başka bir yerde yaşamaya karar vermesi ve oraya yerleşmesi durumudur. Bu durumda birinci yer aslî vatan olmaktan çıkmakta ve ikinci yer onun aslî vatanı olmaktadır. İkincisi ise bir kişinin başka bir şehirden evlenmesi ve evlendiği bu hanımının orada yaşamaya devam ediyor olması durumudur. Bu durumda ise birinci yer aslî vatan olmaktan çıkmamakta fakat evlendiği yer onun ikinci aslî vatanı sayılmaktadır.

Farklı şehirde evi bulunan kişinin evinin bulunduğu bu şehrin de aslî vatan sayılacağı yaklaşımının temel referansı, bu ikinci durumla ilgili bazı fıkıh kaynaklarında geçen “bir kişi bir yerde evlense ve ev edinse, burası da onun aslî vatanı olur.” ifadeleri ile “bir kimse başka bir yeri aslî vatan edinse, önceki vatanında ev ya da gayr-i menkûlü kalsa... farklı şehirlerde eşi bulunan kişinin eşlerinden biri vefat etse ve orada evi ve gayr-i menkûlü kalsa o yerin vatan olmaktan çıkmayacağı söylenmiştir.” şeklindeki ifadelerdir. Ancak kaynaklarımızda geçen bu ifadelerin, aşağıda açıklanacağı üzere bugünkü sosyo-ekonomik şartlar gereği farklı şehirlerden ev almakla ilgili olmadığı kanaatindeyiz.

Kaynaklarımızda geçen “وتأهل واتخذ داراً” bir kişi bir yerde evlense ve ev edinse” ifadeleri, bir yerin hangi şartlarda aslî vatan olacağı ile ilgili olup bir yerden evlenmekle de oranın aslî vatan sayılacağını ifade etmektedir. Ancak “ev edinse / واتخذ داراً” ifadesinin, evlendiği bu yerin aslî vatan sayılabilmesi için mücerred evlenmenin yetmeyeceğini, hanımının orada yaşamaya devam etmesi ve bunun için de ev edinmesi gerektiğini vurgulama adına kullanıldığını düşünüyoruz. Yoksa bir insanın ömür boyu orada yaşama niyeti yoksa başka bir şehirden ev almakla ve senede birkaç gün buraya gelip tatil yapmak için ev hazırlamakla ilgili olmadığını, bu sebeple bu yerlerin aslî vatan sayılmasının isabetli olmayacağı kanaatindeyiz. Eğer kaynaklarımızda geçen ibare “وتأهل واتخذ” şeklinde “و” harfiyle değil de “وتأهل أو واتخذ داراً” şeklinde “أو” harfiyle olsaydı, bir yerden ev edinmekle de oranın aslî vatan olacağı görüşü isabetli olabilirdi.

“Bir kimse başka bir yeri aslî vatan edinse, önceki aslî vatanında ev ya da gayr-i menkûlü kalsa” şeklindeki ifadeler, aslî vatan özelliğini kazanmış bir yerin hangi şartlarda aslî vatan özelliğini kaybedeceği ile ilgilidir. Bir insan aslî vatanından ikâmet ilişkisini tamamen kesse, ancak orada ev ya da tarla, bağ, bahçe gibi gayr-i menkûl malları kalsa bu yer aslî vatan özelliğini kaybeder mi etmez mi?

Konuyla ilgili fıkıh kaynaklarımızda evi ve gayr-i menkûlü bulunan bu yerlerin 1- aslî vatan olmaktan çıkacağı ve 2- aslî vatan olarak kalmaya devam edeceği şeklinde iki görüş nakledilmektedir. Tercih edilen görüş, evi ve gayr-i menkûlü bulunsa da ikâmet ilişkisini tamamen kesmişse bu yerlerin vatan-ı aslî olmaktan çıkacağıdır.³⁸ Zira bir yerin vatan sayılıp sayılmamasında itibara alınan husus insan ve onun niyetidir. Bir kişi, aslî vatanından ailesiyle göç edip başka bir yeri vatan edinse ve önceki vatanında evi ve gayr-i menkûl malları kalsa ya da bir kişi bir beldede evlense ve oradaki hanımı vefat edip evi ve gayr-i menkûl malları kalsa bu yerler o kişinin vatanı olmaktan çıkacaktır. Bir kişinin başka bir yeri vatan edinmesi durumunda orada kendi mülkiyetinde evi ve gayr-i menkûlü olmasa da orası vatan sayılacağı gibi, önceki vatanında evi ve gayr-i menkûlü kalsa da orası vatan olmaktan çıkacaktır. Zira itibar ev ve akâra değil ehledir.³⁹ Bu durum İmam Muhammed'den nakledilen bir rivayette açıkça ifade edilmektedir. Muhammed eş-Şeybânî (öl. 189/805), “Vatanı Kûfe olan bir kimse başka bir şehri vatan edinse, sonra Mekke'den Kûfe'ye yolcu olarak gitse, daha önce vatanı olan Kûfe'de evi bulunsa, bu kişi namazını kısaltarak mı kılar?” sorusuna, “O kişi, Kûfe'yi terk edip başka bir şehri vatan edindiği için namazını kısaltarak kılacığı görüşündeyim” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁰ İmam Muhammed'in bu cevabından, bir kimsenin vatanı olan bir yerden başka bir yeri vatan edinmesiyle eski vatanında evi bulunsa da önceki yerin vatan olmaktan çıkacağı anlaşılmaktadır.

Ayrıca konuyla ilgili yapılan bir değerlendirmede de bir yerin vatan sayılıp sayılmamasında ev ya da herhangi bir gayr-i menkûlünün bulunmasının etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre bir kimse, aslî vatanındaki evini satıp başka bir yeri vatan edinmek üzere ailesiyle birlikte yola çıksalar, vatan edinecekleri yeni yere varmadan yolda karar değiştirip başka bir yeri vatan edinmeye karar verseler ve yol üzerinde evlerini satıp ayrıldıkları aslî vatanlarına uğrasalar namazlarını tam kılarlar. Çünkü aslî vatanları, henüz başka bir yere yerleşmediklerinden dolayı henüz aslî vatanları

³⁸ İbrâhim b. Muhammed Halebî, *Ġunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-muşallî* (İstanbul: Ali Bey Matbaası, 1295), 544.

³⁹ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-ş-şanâ'i*, 1/498; İbn Nüceym, *el-Baĥrû'r-râ'îk*, 2/239; Halebî, *Ġunyetü'l-mütemellî*, 544; Zühaylî, *el-Fıkhul-İslâmî*, 2/342.

⁴⁰ Nâtîfî, *el-Ecnâs*, 1/118; Zâhidî, *el-Müctebâ*, 1/404.

olmaktan çıkmamıştır. Ancak ilk karar verdikleri yere geldikten sonra karar değiştirip başka bir yeri vatan edinmek isteseler, bu durumda ilk vatanlarına uğradıkları zaman namazlarını kısaltarak kırlarlar. Çünkü vatan edinmek üzere ailesi ve eşyasıyla başka bir yere varmalarıyla evlerini satıp ayrıldıkları yer aslî vatan olmaktan çıkmıştır.⁴¹ Yaptığımız bu iki nakilden de anlaşılmaktadır ki, bir yerin vatan sayılıp sayılmamasında ya da bir yerin vatan olmaktan çıkıp çıkmamasında o yerde ev ve gayr-i menkûlün bulunup bulunmaması önemli bir etkiye sahip değildir. Aslolan kişinin niyet ve kararıdır.

Kişinin ikâmet ilişkisini kestiği yerlerde evi ve gayr-i menkûlü kalması durumunda oraların vatan kalmaya devam edeceği görüşü de fıkıh kaynaklarında nakledilmektedir. Bu görüşün gerekçesi ise bir yerin vatan olması hem evlilik hem de ev edinmek yoluyla olduğundan bunlardan birinin ortadan kalkmasıyla o yerin vatan olmaktan çıkmayacağı şeklindedir.⁴² Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken husus, aslî vatani olan yerde evinin kalması, aslî vatanında evi kaldığı halde başka bir yere göçüp orayı vatan edinmesidir. Yoksa bir kişinin aslî vatanından başka bir yerde ev satın almasıyla, ailesiyle göçüp oraya yerleşmedikçe o yer aslî vatan olmamaktadır. Diğer bir ifade ile biri aslî vatanın vatan olmaktan çıkmasıyla ilgili iken diğeri ise bir yerin aslî vatan özelliği kazanması ile ilgilidir.

Bu görüşü referans aldığımızda bile bu, günümüz şartlarında bir yerden tatil amaçlı kullanılmak üzere alınan evin o yerin aslî vatan sayılması için yeterli olacağına dayanak teşkil etmez. Zira bu görüşte ifade edilen husus, bir kimsenin farklı bir şehirden evlenmesi ve ev edinip hanımının orada yaşıyor olması durumunda bu yerin de o kişinin aslî vatani sayılacağı, hanımının ölmesi durumunda orada evi ve gayr-i menkûlü kalması halinde buranın aslî vatan kalmaya devam edeceğidir. Bu görüş gerekçelendirilirken bu yerin vatan-ı aslî olmasının hem evlenmek hem de ev edinmek yoluyla olduğu, bunlardan birinin ortadan kalkmasıyla bu yerin vatan olmaktan çıkmayacağı ifade edilir. Dolayısıyla bir yerin aslî vatan sayılabilmesi için sadece o yerden evlenmiş olmak ya da sadece ev edinmek yeterli görülmemektedir. Bu görüşte dile getirilen

⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/108; İtkânî, *Ğâyetü'l-beyân*, 2/383, 384. Nâtîfî, *el-Ecnâs*, 1/118, 119; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'îk*, 2/239. Konunun anlaşılması adına şöyle bir örnek vermemiz mümkündür: Aslî vatani Konya olan bir kimse, Konya'daki evini satıp ailesiyle birlikte Adana'ya yerleşmek üzere yola çıksalar, daha Adana'ya varmadan karar değiştirip Ankara'ya yerleşmeye karar verseler ve dönüp Ankara'ya giderken Konya'ya uğrasalar namazlarını mukim olarak kırlarlar. Zira daha Adana'ya varmadan karar değiştirip döndükleri için Konya onların aslî vatani olmaktan çıkmamıştır. Ancak Adana'ya vardktan sonra karar değiştirip Ankara'ya yerleşmek üzere yola çıksalar ve Konya'ya uğrasalar, bu durumda seferî olarak namazlarını kısaltarak kırlarlar. Çünkü Adana'ya varmalarıyla Konya onların aslî vatani olmaktan çıkmıştır.

⁴² İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'îk*, 2/239; Halebî, *Ğunyetü'l-mütemelli*, 544.

husus, bir yerin bu iki şartın bulunmasıyla vatan-ı aslî olacağı, bu iki şarttan sadece birinin ortadan kalkmasıyla da aslî vatan olma özelliğini kaybetmeyeceği hususudur.

Konunun isabetli bir şekilde ele alınabilmesi için bir yerin vatan olup olmamasında asıl faktörün ne olduğunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bir yerin vatan sayılıp sayılmamasında en önemli faktör insan ve onun niyetidir. Öyle ki, bir yerin vatan olmasının illeti niyettir denilebilir.⁴³ Bu husus fıkıh kaynaklarımızda açıkça dile getirilmektedir. Niyete vurgu noktasında bir insanın sefer niyeti olmaksızın dünyayı dolaşsa da seferî olmayacağı ifade edilmektedir. Yine bir kişinin, sefer mesafesinde bir yerde 15 gün ve daha fazla kalmaya karar verdiği anda mukim sayılacağı söylenir. Öyle ki, seferî bir kimse namaz kılariken mukim olmaya karar verse seferî olarak başladığı namazı dört rekât olarak kılacaktır.⁴⁴ Bu durumlarda o kişinin bu yerlerde evinin olup olmamasına ya da kaldığı yere bakılmamaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılması adına örneklendirecek olursak, bir insan herhangi bir sebeple sefer mesafesinde bulunan başka bir yere gittiğinde onun seferî mi mukim mi olacağını belirleyen şey, o kişinin niyetidir. Eğer bu kişi, o yerde on beş gün ve daha fazla kalmaya karar vermişse mukim, 15 günden daha az kalmaya karar vermişse seferî sayılacaktır. Bu yerde geçireceği süre zarfında bu kişinin nerede kalacağını bir önemi yoktur. İster bir otel odasında ister bir pansiyonda ya da kiralayacağı bir evde kalması hükme tesir etmemektedir. Öyle ki, bu kişinin bir otelde kaldığını düşündüğümüzde, aynı otelde on beş günden az kalacaksa seferî, on beş gün ya da daha fazla kalacaksa mukim sayılmaktadır.

Yukarıda ele aldığımız bir kişinin görev icabı başka bir yere yerleşmesi durumunda, eğer o kişi görev icabı yerleştiği yere ailesini götürmeden gitmişse, yani ailesi aslî vatanında kalmışsa bu kişinin görev yaptığı yerin ikâmet vatani sayılacağı hükmü de göz önüne alındığında meselenin daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Bu kişi, görev yaptığı yerde ev edinecek ve görev süresince orada ikâmet edecektir. Bu kişi, önceki vatanından ailesiyle birlikte tamamen göç etmediğinden orası aslî vatan olmaktan çıkmamakta ve ailesiyle gelip yerleşmediği için de görev yeri ikâmet vatani sayılmaktadır. Bu konuda o kişinin görev yaptığı yerde nerede kaldığının bir önemi yoktur. Bir kimse-nin bir yerden kira yoluyla da olsa ev edinmesiyle orası aslî vatan sayılacaksa, görev icabı ikâmet edilen yerlerin de aslî vatan sayılması gerekecektir. Oysa ki aslî vatani belirleyen husus, o kişinin bir yerde evinin olup olmaması değil oraya yerleşip ayrılmaya niyet edip etmemesidir.

⁴³ Dâli, *el-Vaṭan ve'l-istîṭân*, 89.

⁴⁴ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'ir*, 1/486; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kâdir*, 2/37; Halebi, *Ḡunyetü'l-mütemelli*, 542, 543.

Bir insanın aslî vatanı her şeyden önce o insanın doğup büyüdüğü yerdir. Kişinin doğup büyüdüğü yer dışındaki yerleşim yerleri ârızî sebeplerle vatan olmakta ve bu yerlerin aslî vatan olmasında da kişinin niyet ve kararı aslî rolü oynamaktadır. Yine bir kişinin birden fazla vatan-ı aslîsi olup olmayacağı hususunda insan faktörü ön plandadır. Yani bir kimse, aslî vatanından başka bir şehirden evlense ve hanımı da orada oturmaya devam ediyorsa, hanımı orada yaşadığı sürece, hanımının orada oturmasına izin vermesi orayı vatan edindiğine karine olarak görüldüğünden burasının da o kişinin aslî vatanı sayılacağı ve mukim olacağı ifade edilir. Başka bir şehirden gelin getirirse, diğer bir tabirle evlendiği kadın kocasının vatanına gelse, bu durumda evlendiği kadının şehri bu kişinin vatanı sayılmamaktadır. Yani kişi, kendi vatanından başka bir şehirde yaşayan kayınpederinin yanına gitse, on beş günden az kaldığı durumlarda seferî olacaktır. Öyle ki, bu durumda hanımı, kendi anne babasının evine gitmiş olsa da seferîlik hükümlerinde kocasına tabi olduğu için o da seferî sayılacaktır. Dolayısıyla kişinin kendi vatanından başka bir şehirden evlenmesi durumunda o şehrin vatan-ı aslî sayılabilmesi, hanımının o şehirde ikâmet etmeye devam ediyor olmasına bağlıdır. Hanımının orada ikâmet edebilmesi için de o şehirde kira yoluyla da olsa bir ev edinmesi gerekecektir. İşte bazı fıkıh kaynaklarında geçen “bir kişi bir yerde evlense ve ev edinse” ifadelerinde geçen “ev edinse” ifadesinin, bir şehirden mücerred evlenmeyle orasının aslî vatan olmayacağı, hanımının da o şehirde oturmaya devam etmesi gerektiğini vurgulamak amacıyla zikredildiği kanaatindeyiz.

Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi bir kimse farklı iki şehirde ev edininip mevsimlik olarak yazın bir yerde kışın da diğer yerde yaşamaya karar vermişse bu iki yer de onun aslî vatanı sayılacaktır. Mesela Ankara’da döşeli bir evi, Antalya’da da döşeli bir evi bulunan bir kimse, yaz aylarında Antalya’da, kış aylarında ise Ankara’da ikâmet etse, bu iki şehir de o kişinin aslî vatanı sayılacaktır.

Sonuç

Bir insanın seferî olup olmamasında ve bir yerin vatan olarak tespitinde en önemli etkenin insanın niyeti/kararı olduğu söylenebilir. Bir yerin vatan olup olmamasında kişinin o yerde gayr-ı menkûlünün/evinin, bağının, bahçesinin olup olmaması itibara alınmamaktadır. Bir insanın 90 km. ve üzeri mesafede bir yere gittiğinde onun orada mukim mi seferî mi olduğunu belirleyen faktör, o kişinin orada evinin olup olmaması değil niyetidir. Burada kişinin evinin olmasından dolayı onun rahat edeceği, meşakkat çekmeyeceği gibi sebepler, bir kimsenin mukim sayılması için gerekçe olarak gösterilemez. Zira seferîlikte illet, zorluk/meşakkat değil bizzat seferin kendisidir. Bir insan, sefer mesafesine gittiğinde hiçbir zorluk ve meşakkat çekmese bile o kişi seferîdir ve seferîlik hükümlerine tâbidir. Sefer mesafesinden daha kısa bir yere yolculuk

yaptığında meşakkat olsa da o kişi yine mukim sayılmaktadır. Ayrıca bir yerin hangi vatan statüsünde olacağı, kişinin ikâmet ilişkisine göre değerlendirilmektedir. Bir insanın ailesiyle birlikte sürekli ikâmet ettiği yer aslî vatanı, sürekli ikâmet durumu olmaksızın on beş gün ya da daha fazla kaldığı yer ikâmet vatanı, on beş günden az kaldığı yerler ise süknâ vatanı olarak kabul edilmektedir. Buna göre farklı şehirlerde evi bulunan kişilerin seferîlik durumunun, bunların oradaki ikâmet ilişkisine göre değerlendirilmesinin daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

Görev icabı farklı şehirlere yerleşen kişilerin durumunu, onların aslî vatanlarından ikâmet ilişkisini tamamen kesip kesmedikleri hususu belirleyici olacaktır. Eğer bu kişiler aslî vatanlarından ikâmet ilişkisini tamamen kesmişler ise aileleriyle birlikte yeni yerleştikleri yer onların vatan-ı aslîleri olacak, birinci vatanları aslî vatan olmaktan çıkacaktır. Aslî vatanlarından ikâmet ilişkisini tamamen kesmemişlerse, yeni yerleştikleri yer ya vatan-ı ikâmet sayılacak ya da aslî vatanın birden çok olabileceği görüşü göz önünde bulundurularak her iki yer de bunların aslî vatanları sayılacaktır. Aslî vatanlarından ikâmet ilişkisini tamamen kesmedikleri için bu yerin aslî vatan olmaktan çıkacağı açıktır. Yeni yere de aileleriyle beraber göç edip yerleştikleri için buranın da aslî vatanları olacağı görüşünün daha isabetli olduğunu düşünüyoruz. Bu durumda her iki yerde de aslî vatan hükümlerine tabi olacaklardır.

Aslî vatanlarından başka bir şehirde evi ya da iş yeri olan kişilerin durumunu da bu yerlerin hangi vatan statüsünde değerlendirildiği belirleyecektir. Eğer seferîlik durumunun illeti, bir yerde kişinin mülkiyet ya da kira yoluyla evinin bulunup bulunmaması şeklinde belirlenirse bu durumda bu kişilerin evlerinin bulunduğu yerlerin aslî vatanları sayılacağı söylenecektir. Ancak bu yaklaşımın isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Zira her şeyden önce seferîliğin illeti, bizzat seferin kendisi kabul edilmiştir. Her ne kadar sefer ruhsatlarında ilk akla gelen meşakkatin ortadan kaldırılması ya da azaltılması olsa da kişiden kişiye, durumdan duruma değişecek bir şey fakihler tarafından illet olarak kabul edilmemiştir. Ayrıca bir yerin vatan sayılıp sayılmamasında temel etken, kişinin o yerle olan ikâmet ilişkisidir. Bir insanın aslî vatanından başka bir şehirde mülkiyet ya da icare yoluyla evinin bulunması, o yerin aslî vatan sayılıp sayılmamasında itibara alınmamaktadır. Bir yerde kişinin kendi evinin olması, her ne kadar meşakkat konusunda rahatlık sağlasa da bunun bir illet olarak kabul edilmesi uygun olmayacaktır.

Araştırmamız neticesinde vardığımız sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Bir insan, aslî vatanından ikâmet ilişkisini tamamen keserek ailesiyle birlikte göç edip görev icabı başka bir şehirde yerleşirse, aslî vatanı aslî vatan olmaktan çıkar ve yerleştiği yeni yer aslî vatanı olur. Ancak aslî vatanından ikâmet ilişkisini tamamen

kesmemişse, görev icabı ailesiyle birlikte yerleştiği yer de taaddüd-i vatanın mümkün oluşu göz önüne alınarak aslî vatani sayılır. Bir insanın ailesiyle birlikte göç etmeksizin görev icabı yerleştiği yer ise ikâmet vatani sayılır.

Aslî vatanından başka bir şehirde iş yeri bulunan kişiler, hafta içi işyerlerinin bulunduğu yerlerde, hafta sonu da aslî vatanlarında kalıyorlarsa, diğer bir ifade ile işyerlerinin bulunduğu yerlerde 15 günden daha az kalıyorlarsa bu yerler onların süknâ vatanları olur ve bunlar orada seferî sayılırlar.

Bir insan, herhangi bir sebeple aslî vatanından başka bir yerde mülkiyet ya da icare yoluyla ev edinir ve aslî vatanından ikâmet ilişkisini kesmeden mevsimlik olarak senenin bir döneminde aslî vatanında bir döneminde de ailesiyle birlikte burada yaşamaya devam ederse bu yer de onun aslî vatani sayılır. Dolayısıyla bu kişi, her iki yerde de vatan-ı aslî hükümlerine tabi olacaktır.

Bir insanın aslî vatanından başka bir yerde icare ya da mülkiyet yoluyla sadece ev edinmesiyle burasının aslî vatan özelliğini kazanmayacağı düşüncesindeyiz. Dolayısıyla günümüzde özellikle tatil amaçlı kullanılmak üzere farklı şehirlerde evi bulunan kişilerin, bu yerlerde on beş günden az kaldıkları zamanlarda evlerinin bulunduğu bu yerlerde seferî sayılacakları; on beş gün ya da daha fazla kaldıkları zamanlarda ise vatan-ı ikâmet hükümlerine tabi olacakları görüşünün daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.

Burada bir meseleye dikkat çekmek faydalı olacaktır. İbadetlerde ihtiyatlı olan görüşle amel etmek daha uygun görülmüştür. Buna binaen bir yerin hangi vatan statüsünde olduğu ya da bir insanın seferî olup olmadığı hususunda tereddüt edilen durumlarda namazların mukim olarak kılınması ihtiyat açısından daha uygundur. Zira Hanefî mezhebine göre seferde namazları kısaltmak azimet olsa da seferî bir kimsenin, ikinci rekâtta oturmak kaydıyla dört rekât kılması halinde de mekrûh olmakla birlikte kılınan namaz sahih olur. Fakat mukim bir kimsenin iki rekât kılması halinde hiçbir şekilde namazı sahih olmaz. Ancak tereddüdün eşit iki görüş arasında meydana geleceği, kuvvetli görüşle zayıf görüş arasında tereddüt yaşamamanın doğru olmayacağı da unutulmamalıdır. Diğer bir ifadeyle kuvvetli görüş varken, aynı konuda zayıf görüş de var diye tereddüt edilip ihtiyat olanla amel edilmesi doğru olmayacaktır. Zira asıl ihtiyat, delili kuvvetli olan görüşle amel etmektir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Akyüz, Vecdi. “Seferîlik Açısından Vatan Kavramı ve Seyahat Hürriyeti”. *Seferîlik ve Hükümleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- Apaydın, H. Yunus. *İlmihal*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Aslan, Bedri. “Seferîlik Tespiti Hususunda İmam Ebû Hanife ve İmam Şafî’înin Görüşlerinin Sonraki Dönelmlere Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Artuklu Akademi* 3/1 (2016), 81-105.
- Bezzâr, Yûsuf b. Ömer es-Sûfî. *Câmi’u’l-muzmerât ve’l-müşkilât*. thk. Semîr Subhî Hüdâbahş Hicâzî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1439/2018.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi’u’s-şâhih*. 4 Cilt. Kahire: el-Matbaatü’s-selefiyye, 1400.
- Dâlî, Muhammed b. Musa b. Mustafa. *el-Vaţan ve’l-istîţân*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1435/2013.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *Fetvalar*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2019.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı”. Erişim 10 Ocak 2024. <https://kurul.diyanet.gov.tr>
- Döndüren, Hamdi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1412/1991.
- Döndüren, Hamdi. “Seferîlik Şartları ve Tâbîlik-Metbûluk”. *Seferîlik ve Hükümleri*. ed. Fahrettin Atar. 171-200. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- Dönmez, İbrahim Kafi. “İllet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/117-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Erdem, Abdullah. “Seferîlik Hükümleri Açısından Vatan Çeşitleri”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (Temmuz 2022), 381-403.
- Erdem, Suat. “İslam Hukukunda Seferîliğin Ölçütü”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 111-128.
- Halebî, İbrâhim b. Muhammed. *Günyetü’l-mütemellî fi şerhi Münyeti’l-muşallî*. İstanbul: Ali Bey Matbaası, 1295.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Âbidîn ed-Dımeşkî. *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvaz. 13 Cilt. Riyad: Dâru âlemi’l-kütüb, 1423/2003.

- İbnü'l-Hümâm, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sîvâsî. *Fethu'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed. *el-Bahrü'r-râ'ik*. thk. Zekeriya Umeyrât. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. thk. Muhammed Mutî' el-Hâfiz. Dimeşk: Dâru'l-Fikir, 1426/2005.
- İtkânî, Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî. *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*. thk. Abdülâtî Muhyî Ahmed eş-Şerkâvî vd. 17 Cilt. Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 1444/2023.
- Kâsânî, Alaüddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî. *Bedâ'i'ü's-şanâ'î' fi tertîbi's-şerâ'î'*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcud. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*. thk. Abdullah Nezîr Ahmed Abdurrahman. 9 Cilt. Kuveyt: Mektebetü'l-İmâm ez-Zehabî, 1445/2024.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmürz b. Ali. *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-aşkâm*. 2 Cilt. Karaçi, y.y., ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Câmi'u's-şâhîh*. 2 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1427/2006.
- Nâtîfî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *el-Ecnâs ve'l-furûk*. thk. Abdullah b. Sa'd et-Tuhays - Kerim b. Fuâd b. Muhammed el-Lem'î. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Me'sûr, 1437/2016.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Serahsî, Radiyyüddin Muhammed b. Muhammed. *el-Muhtâ'ir-Rađavî*. thk. Abdülhafiz Muhammed Ali Beydûn. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1442/2021.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasan b. Ammâr b. Alî. *Günyetü zevi'l-aşkâm fi buğyeti Düreri'l-hükkâm*. (Molla Hüsrev'in *Düreri'l-hükkâm*'ı ile birlikte). 2 Cilt. Karaçi: y.y., ts.
- Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmeddîn Muhtâr b. Mahmûd. *el-Müctebâ şerhu Muhtaşari'l-Şudûrî*. thk. Tefîk Mahmûd Tükle. 5 Cilt. Ammân: Dâru'r-Rayyâhîn, 1445/2023.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1405/1985.